

„Visszaadni a szavak értelmét”

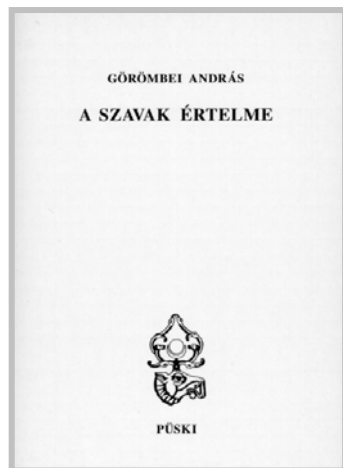
GÖRÖMBEI ANDRÁS TANULMÁNYAI

Napjaink divatos nyelvfilozófiai (sőt: nyelvpolitikai) elméleteinek idején különösen üdítő olvasmányok Görömbei András tanulmányai, esszéi, kritikái. Lényegük szerint nincsen itt szó másról, mint arról, hogy a szerző átláthatóságot, pontosságot, tiszta rendezettséget, világosságot, alakoskodás nélküli egyértelműséget, szellemi párfordulásoktól mentes világot, más, számára esetleg nem rokon-szenves felfogásokkal szemben lehetőleg békés párbeszédet, komplementer jellegű világképbeli többszínűséget, kölcsönös megbecsülésen alapuló szakmai vitákat – és még sok efféle „divatja múlt” gesztust és életelvet, kutatási módszert és érvelési stratégiát szeretne látni, tapasztalni maga körül, azaz, a magyar szellemi (és politikai) életben. Már legalább jó két évtizede. De hát az efféle kíváncsiságrendszer – még a maga szinte természetesnek látszó egyszerűségében sem – egyáltalán nem magától értetődő. A Kádár-korszak szellemi és politikai viszonyai között (itt érthetően persze) a folyamatos hatalmi és ideológiai nyomás miatt nem érvényesülhetett a

maga eredendő tisztaságában *a szavak értelmé* (a szóban forgó Görömbei-kötetnek ez a pontos címe), az úgynevezett rendszerváltozás után pedig még inkább bizonyolódott a szavak eredeti jelentése és a szavakba kódolt egyéb üzenetek viszonya. Hiszen most már – a viszonylagos szabadság eredményeképpen – ténylegesen is több pólusúvá vált a magyar szellemi élet, s még azt is elmondhatjuk, hogy a pénz parlamenti diktatúrájának virágkorában még inkább fontossá, még inkább (politikai, hatalmi, pénzügyi, ideológiai) létkérdéssé vált a szavak értelmének az *összevararása*. „Az ország morális válságának csak egyik része: a megtévesztettek, becsapottak, keserű kétségbeesése, közönybe hullása. Oriási baj azonban – fogalmaz pontosan Görömbei –, hogy a szabadság szellemének már a szellőjével is egy új kaméleonkorszak köszöntött Magyarországra. A nagy párfordulások korszaka. A szavak, a szerencsétlen szavak újabb keresztre feszítése. Most már fejjel lefelé.” A szavak értelmének a visszaadása nemcsak a „magyar nemzet erkölcsi válságá”-nak az enyhítése miatt rendkívül fontos, de – Görömbei felfogásában – a nemzeti értékek sorába tartozó irodalmi jelenségek tiszta elvű, világos értékszempontú megközelítése és megítélése miatt is.

Görömbei András ebben a vastag tanulmánykötetében többször hangsúlyozza,

hogy az irodalmi műalkotás – mint bármely műalkotás – érvényes megítélésének egyetlen kritériuma *az esztétikai érték*. (Mégpedig – Poszler György nyomán – az

**Püski Kiadó
Budapest, 1996
464 oldal, 780 Ft**

ismeretelméleti és eszmét sugárzó érték, valamint az emotív és konstrukciós érték együttes, sőt egymást életre hívó öntvényeként, vegyületeként.) Az esztétikai érték – nyilvánvalóan – nem kötődik, nem kötődhet az írói szemléletmódhoz, írói világképhez, elkötelezettséghez avagy el nem kötelezettséghez. „Tudomásul kellene venni végre – emeli ki többször is gondolatmenetében a szerző –, hogy egy irodalomban a különféle szemléletmódú művek egymást gazdagítják, kiegészítik. Sőt egymás súlyát növelik. Szánalmas igyekezet minden kirekesztés, minden olyan szembeállítás, amelyik a másik jelleg lebecsülése révén akar emelkedni.”

Mindebből elég világosan következik – Görömbei András irodalomszemléletének az egyik fő összetevőjeként –, hogy védelmére kel, sőt képviselőjévé válik a nyolcvanas évek végétől – a személyiség „szabadsága” jegyében – egyre többször és egyre hangosabban ócsárolt, a közösségi gondokat irodalomba emelő törekvéseknek. Ahhoz az irányzathoz csatlakozott (és vált időközben egyik reprezentáns képviselőjévé), amelyik azt követelte a maga tudományos érvrendszerével, hogy az ún. közösségi gyökerű irodalmi mű az ún. „személyiség”- („szabadság”) -orientált irodalmi törekvések mellett legalább azonos mércével mérjék, értékeljék. Tehát korántsem valami olcsó privilégiumot kívánna ő a közösségi, a „sors”-irodalom képviselőjének (hiszen ez az álláspont is mélységesen ellentmondana a szavak valódi értelmének), hanem az esztétikai szempontokat mindenkor és mindenhol egyformán alkalmazó kritikát és irodalomtörténet-írást óhajtana. „Főlégszerűs egy különben is megviselt idegzetű irodalmi életben egyenesen káros egymással szembeállítani, egymás ellen kijátszani írókat. [...] ha egy irodalomban a nemzeti sors kérdéseit fölvető, azokkal közvetlenül is foglalkozó művek már eleve elutasításban részesülnek, akkor bizonyos, hogy

az a nemzet beteg, önismereti zavarokkal küzd vagy már nem is küzd.” Görömbei tehát e kötetében is mindahányszor

azzal a csonkító, a részt egészévé növesztve abszolutizáló irodalomszemlélettel vitázik,

amelyik a korábban agyonideologizált „mondandó”, „eszmei mondanivaló” mindenároni keresésének elutasítását túlhajtva az „autonóm szöveg”-szerűség privilégiumának jegyében veti fel az irodalmi műalkotás „létérdékű” szempontok szerinti irodalomtudományi kutatását, egyáltalán az irodalomnak mint szövegnek a lehetséges *létérdékű* értelmezését. Egyetértőleg idézi ezzel kapcsolatban – egyik (föltehetően) irodalomtörténeti példaképét –, Béládi Miklóst: „Jó lenne, szép lenne, ha ez a két ág: az irodalom mint a nemzeti őrszellem, az etnikai lelkiismeret letéteményese és az irodalom mint szöveg, önmagát igazoló nyelvi struktúra, ironikus parafrázis – nem távoli, hanem a kézzel elérhető közeli jövőben találkozna, sőt össze is olvadna a hivatás szellemében és artisztikumában.”

Nos, aki csak egy kicsit is járatos a napjaink irodalmában iránymutatónak honos uralkodó eszmék hatóerejének tényleges működésében, az világosan tapasztalhatja azt is, hogy a Béládi Miklós megálmodta irodalmi eszmény manapság még távolabb van kialakulásának esélyeitől, mint az ő idejében volt.

Görömbei András irodalomszemléletének egy másik – sarkalatosan fontos – eleme (szinte „ikertársa” az előbbinek) az „egység és sokféleség” vonzó és a teljesség ígézetét sugalló dialektikája. A nyugati magyar irodalomról szóló egyik tanulmányában úgy jellemzi önmagát, mint aki nem szakértője ugyan a témának „csupán a magyar irodalom egészét együtt látni kívánó irodalomtörténész [...], aki úgy véli, hogy bármely résszel is foglalkozzék behatóbban, nem kerülheti el, hogy az egészre is tekintsen.” Idézi Márai Sándort:

„Nincs más haza, csak az anyanyelv”, és Szabó Zoltánt is: „Az irodalmi nemzet az országok határait államhatároknak elismeri.” Am: „az együvé tartozókat” az államhatárok egymástól „el nem idegeníthetik”. Ha elidegenítik: az irodalmi nemzetben idegen erők működnek. A magyar nyelven írott művek összessége – tehát a magyar irodalom – *egyetemes*; még ha az egyes részei rendelkeznek is relatív autonómiával, sajátos jelleggel, sajátos színekkel, értékekkel. Sőt, az egészséges értékítélet és értékcorrekció működtetése azt is napvilágra hozza, hogy „a rész felől marandó szemléleti értékek sugározhatnak az egészhez, hogy adott pillanatban és adott vonatkozásban a rész az egész előtt járhat”.

Csoóri Sándor esszéinek elemzése során Görömbei András az „új, korszerű egyetemeség-eszme” fogalmát veti föl, rögtön meg is adva az alapdefiníciót: „egyéni és nemzeti, nemzeti és egyetemes mintaszerű egysége valósul meg szemléletében”. Vagyis a rész és egész mindig érzékeny egyensúlyának az eszménye, melyet – mint láttuk – a magyar irodalom oszthatatlan egysége vonatkozásában az evidenciák meggyőző erejével képvisel Görömbei, ebben a megközelítésben új, gazdagon rétegzett értelmet nyer: az individuum sohasem önmagában és önmagától létezik – *alkot*, hanem mindig determinált a környezetétől: közösségétől, népetől, nemzetétől. És ez az összefüggés a fordított irányból megközelítve is igaz: semmiféle érvényes (tehát esztétikailag is hiteles) „egyetemes” érvényű megnyilvánulás nem képzelhető el a környezetétől, nemzeti kultúrájától (és sok egyéb más meghatározó, befolyásoló motívumtól) gazdagon árnyalt *egyéni*, individuális („szabadtság-orientált”) determináció nélkül.

Eppen ebből a vizsgálódási pozícióból szemlélődve tartja Görömbei a „küldetés”, a „küldetésesség” fogalmait *változatlanul* időszerűnek és *korszerűnek*. „A küldetés

szót – írja – az utóbbi időben nem illik kifejtteni sem, pedig semmiféle vajákos misztika nincs benne. Annyit jelent csupán, hogy az embernek dolga van a földön, s azt becsülettel végzi. Kinek-kinek azokat az értékeket kell képviselnie a nemzeti kultúrában, amelyben illetékes. A többieket pedig el kell sajátítania, a többiekben illetékességet kell szereznie.” Világos, tiszta, aligha támadható érvelés ez. (Vö. „*Visszaadni a szavak értelmét*”.) Amiből az is egyenesen következik, hogy – például – a *népi irodalom* fogalma Görömbei értelmezésében jóval tágabb kategória, semmint csak a paraszti kultúrához, illetőleg a parasztság szociológiájához közvetlenül kapcsolódó alkotói megnyilvánulás, illetőleg ennek a szemléletnek a következetes képviselője. Illyés Gyula, Nagy László, Csoóri Sándor vagy Kányádi Sándor életművének a példája is bizonyoság rá, hogy a „népi”-nek és a korszerűen egyetemes szemléletnek, alkotói-művészi *egysége*, egyidejűleg egy műben vagy akár a teljes életműben, nagyon is értékes esztétikai értékek hordozójaként jelenhet, jelenik meg. Görömbei András – másfelől – egyáltalán nem vitatja a nem „küldetéses”, a nem „népi-nemzeti”, a nem „elkötelezett” alkotók működésének esetleg épp ily értékes és súlyos alkotói, művészi eredményeit. Pusztán amellet érvel – újra és újra –, hogy

adassék meg e „küldetéses” irodalom valódi értékeinek a maga *önértékű* rangja.

Mégpedig az oly sokat emlegetett és hivatkozott „értékpluralizmus” és „tolerancia” jegyében és szellemében. Hiszen a valóságban (a szavak, a fogalmak, a szövegek természetes rendjében) nincs ellentét a különböző szemléletmódok és eszközrendszerek szerint létrejött valódi esztétikai értékek között. A „közösségi”, „sors-válaló” indíttatású irodalom sem magától a témától válik, válhat értékke (erre figyelmeztet Görömbei András például Veres

Péter igazából soha ki nem teljesedett írói világát elemezve), ámde nem lehet eleve lebecsülendő, eleve ki nem teljesehető, önmagát egyetemessé ki nem tágítható irodalmi jelenségként kezelni.

Mіндеzen kikristályosított, valójában igen egyszerű, már-már evidenciákként ható, ám a mai magyar kritikai gyakorlatban mégsem egészen így működő irodalomszemléleti alapelvek szerint közelíti meg Görömbei András a huszadik századi magyar irodalom számos kiválóságát, (nem kifogásolható, inkább természetes, hogy az ő kritikusi, irodalomtörténeti alkatahoz, irodalmi eszményeihez közel álló) számos íróját, költőjét, Ady Endrétől Csoóri Sándorig – és tovább. Ez az irányváltás ugyanakkor megerősíti azt is, amire már utaltunk, hogy ti. a szerző nem tud, de nem is akar mit kezdeni a „népi irodalom” leszűkített és már-már ténylegesen is átprogramozott fogalom tartalmával. Látható, hogy őt ebben az összefüggésben is a „sorsvállaló” magyar irodalom egyetemes mércével mért és egyetemes (már nemcsak „magyar”) irodalmi értékeket is létrehozó alkotói, illetve az általuk létrehozott művek, életművek foglalkoztatják a leginkább. Többek között Ady Endre Tamási Áron, Kuncz Aladár, Dsida Jenő, Veress Péter, Szabó Zoltán, Németh László, Illyés Gyula, Márai Sándor, Kányádi Sándor, Sütő András, Tózsér Árpád, Nagy László, Csoóri Sándor.

Adyról, illetve utóéletéről joggal állapítja meg

– s éppen e miatt a tény miatt is nagy kihívás az ő számára is Ady életműve –, hogy bár „még életében elfoglalta helyét a legnagyobb magyar művészek között, életművének megnyugtató irodalomtörténeti elemzése és értékelése tulajdonképpen mindmáig nem történt meg”. (Legújabbban például Kenyeres Zoltán, illetve Bíró Zoltán vállalkozott az Ady-életmű újraértékelésére.) Lényegre törő és pontosan fogalmazó tanulmányban tárja föl az

addigi hatalmas Ady-szakirodalom meghatározóan fontos értékítélet-rendszerét, rendszereit, illetőleg ezeknek az értékítéleteknek az eszmetörténeti-ideológiai indíttatásait. Rámutatva például arra is, hogy Király István monumentális Ady-monográfiájának „forradalmiság koncepciója” mennyire leszűkítette az Ady-életmű valóságos értékvilágát. A „forradalmiság” különféle fokozatait mint fő megítélési szempontot érvényesíteni ennek az óriási életműnek a vizsgálatában egyet jelent szerzője művészi nagyságának a lefokozásával, illetve háttérbe szorításával.

Örömteli olvasmányok Görömbei András számára Szabó Zoltán művei is. Nem kis mértékben azért, mivel Szabó Zoltán „alapvető fontosságot tulajdonít annak a nemzeti kohézióknak, mely tiszta érzelmű hazaszeretet nélkül elképzelhetetlen”. Meg amiatt is, mivel megvesztegethetetlenül – az emigrációban is – mindvégig ragaszkodott a valósághoz és a szavak értelméhez. Görömbei emblematis érvényűnek tartja a „mi a magyar”, „ki a magyar”, sokszor felmerült és máig érfő vitáinak idején éppen Szabó Zoltán okfejtését, amely szerint „magyarnak lenni nem születés, nem adottság – hanem eredmény. A magyarsághoz el kell jutnia a született magyarnak és az asszimiláltnak egyként”. A „rossz pörök idején” sokat tanulhatunk tőle – figyelmeztet nagyon helyesen Görömbei András –, miként Márai Sándortól is, aki egyként és egyszerre volt, lehetett „magyar, keresztény, polgár és európai.”

A Németh László-i életmű *küldetéses* érvényének, egyszersmind benső lényegének azt a reflexszerűen egyszerű meggyőződését tekinti Görömbei, amely szerint a magyar szellemi életnek „a magyar érdek képviseletén keresztül kell az emberiség értékeihez a maga külön színeivel hozzájárulnia”. Másfelől – idehaza – Németh László gondolatvilága éppen az eszmények, az *utópiák mint lehetőségek* feltá-

rásával, ezzel a sajátosan *értelmiségi* magatartással maradt időszerű és korszerű napjainkban is. Görömbei András meggyőző nyomatékkal szól arról is, hogy mily távol állott mindig is Némethtől a nacionalizmus, a revizionizmus és az antiszemizmus. (Hozzátehetnénk ehhez: az anti-liberalizmus is.) Az a megállapítása is egyértelműen tényszerű, hogy Németh László nem az idegeneket vádolta, nem őket tette felelőssé magyarországi szellemi térhódításai miatt, hanem az önmagát felőrölt, és kiürült magyar szellemiséget, illetőleg annak képviselőit és intézményrendszerét hibáztatta. Mélyen igaz és napjainkban is fölöttébb időszerű, amit ezzel kapcsolatban Németh többször is hangoztatott: „A magyarság nem zár ki senkit, aki igazán vele tart. De azt sem akarja, hogy hazafiság színe alatt lehessen őt idegen ösztönöknek gyűlölni s fojtogatni.”

A drámaíró Németh László irodalomtörténeti megítéléséhez is szolgál új szempontokkal Görömbei András. Egyfajta – valóban sajátos – „újklasszicista” formakultúrával és dramaturgiával az ő „nemzeti küldetésstudata” a gondolati dráma típusát színezi, gazdagítja: „konzervatív újító”-ként. Újítása abban áll, hogy éppen a gondolat súlyának és erejének színpadi lehetőségeit kutatja, s ehhez teremt adekvát színpadi nyelvet, amely nem áll távol esszéinek nyelvezetétől. Görömbei észreveszi azt is, hogy Németh hőseinek vívódása „bő teret ad az iróniának, öniróniának” is. Újításának leglényegesebb eleme, jellegzetessége az a szintetizáló törekvés, amivel például újra élővé tudta tenni a történelmi dráma műfaját, amely a harmincas években Európa-szerte korszerűtlenné vált.

Külön tanulmányban olvashatunk a *Galilei-rejtélyről* – a dráma megírása után több mint negyven évvel. Ismeretes, hogy Németh eredetileg Galileire nézve önfelmentő gesztussal zárta a darabot. Azaz, hogy Galilei a további tudományos mun-

kásságának mintegy a tudomány egyetemese jellegének a védelmében, védelme miatt tagadta meg korábbi önmagát, vállalva a „visszavonás” gyalázatát. Az akkori kultúrpolitikai kívánalmak szerint átírt változatban – *csak ezt* a befejezést olvashattuk egészen a legutóbbi időig – már katarziskus a végszó: Galilei rájön, rádöbben, hogy a tudomány mint szabad és mint egyetemes szellemi terep, nincsen egyetlen személyhez, egyetlen fejhez kötve. Erkölcsi felelőssége ennél fogva tehát egyetemesebb és erősebb, mint a tudomány képviselőjének az általa elképzelt szerepe, felelőssége. A két befejezés közül – szerintünk – mint drámai végkifejlet is jobb, erőteljesebb az átírt, a második változat (éppen a katarzisz megjelenése, illetve fölerősödése következtében), ám el lehet fogadnunk Görömbei Andrásnak – az íróéval végül is összecsendő – konklúzióját is: „Galileiből a kikényszerített visszavonás éppúgy kiválthatja a dacos szembevágulást, mint a teljes erkölcsi megsemmisülést.” Végül is a két különböző előjelű befejezés nem ellentmond egymásnak, hanem kiegészíti, kiegészítheti egymást, méghozzá a mindennapi élet természetes pszichikai-idegi reakciói szerint.

Görömbei András fentebb vázolt irodalomszemlélete ismeretében szinte törvényszerűnek is mondható (legalábbis annak tűnik), hogy

**a szerzőt régtől fogva tartotta és tartja
igézetében Nagy László költői életműve,
művészte.**

S persze a már említettek miatt, következtében: egyéninek, népinek, nemzetinek és az egyetemes embernek kivételesen magas művészi színvonalon történő megragadása, szintézise, az ebben az életműben fölragaszkodó gazdag és színes harmóniája miatt. Nagymonográfiája lényegi vonulatait summázza most e szóban forgó kötetben (az érdeklődő diákság számára), felmutatva Nagy László költészetének

esztétikai és morális értelemben egyaránt fontos értékeit. Megragadva azt a belső konfliktust is, amely abból fakadt, hogy pályája második felében tragikus szakadást érzett az általa megformált embereszmény, valamint a század emberének – az emberiségnek – „morális és biológiai” helyzete, állapota között. Azonban ekkor sem adta fel „teljességre, szépségre, harmóniára igényt tartó személyiségjegyeit, az eszmény megvalósítását lehetetlennek érezve (’elhullt bolondok nyomán’) is küzdött az eszményért. Utolsó évei valóban a ’lehetetlen képviseletében’ teltek”.

Csoóri Sándor költői-esszéiről munkássága *arra is* példa értékű bizonyíték Görömbei számára, hogy a személyiség és a személyesség szabadsága, a „személyiség-, szabadság-orientált” világkép, valamint a közösségi indíttatás, a „képviseleti”, a „küldeteses” meggyőződés nem ellentéte, hanem – egy egészséges eszmerendszerben, egy egészségesen teljes világképben – kiegészítői egymásnak; tehát ki is egészíthetik egymást a mindennapi írói, művészi, alkotói gyakorlatban. (Akárcsak a magyar irodalom oly sok más nagy nagyjának életművében.) Csoóri esszéi és versei – mutat rá a szerző – „a maguk tágaságával, élményszerű gazdagságával éppen azt mutatják, hogy a személyiség erkölcsi következetessége folytán beleütközik nemzetének alapproblémáiba”. Éppen ezért Csoóri volt az a hiteles személyiség Görömbei számára, akinek életútjában azt

látta bizonyossággá válni, hogy az ’alsó Magyarország’-ból jötteknek is lehet, sőt van is „képviseleti” küldetésük a szellemi pályákon, tereken. És tovább: Csoóri Sándor pályáján is ugyanabba az irányba mutató, az egyénitől az egyetemesbe tárguló szellemi szintézist fedezi fel, mint Ady Endre, Szabó Zoltán, Németh László, Illyés Gyula vagy Nagy László írói-költői életművében.

Számos tanulmányról, esszéről (gondolatról, értelmezésről, összefüggésről, értékelésről) nem szólhattunk ebben a rövid reflexióban Görömbei András közel fél-száz írást tartalmazó könyvét ismertetve. Miként (viszont) azt is bizvást kimondhatjuk – talán érzékeltettük is valamelyest –, hogy az ő jelenlétét (irodalomtörténeti eredményeinek eddigi szellemi összeteljesítménye, értékei szerint) egyfajta *folytonosság* képviseleteként is számon tarthatjuk. Olyan irodalmi eszmény megújítva továbbbéltezőjeként, mely eszmény a múlt századi reformkorszaktól kezdődően, végig a huszadik században is, jól kivehetően a legnagyobb, a legjelentősebb írói-költői világképek meghatározója volt.

Ez az a látszólag divatjamúlt értékvilág, irodalmi eszmény, mely Görömbei András munkásságában éppen mint élő, mint termékeny, mint érvényes, tehát mint folytatható szellemi hagyomány vonul végig.

Monostori Imre